

İran'ın Orta Asya Politikasında Yumuşak Güç: Tacikistan Örneği*

Fatih ÖZGÜVEN**

Özet

Soğuk Savaş'ın sonra ermesi ile uluslararası ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Önceden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kontrolünde olan coğrafyalarda güç boşlukları meydana gelmiş ve bunun sonucu olarak yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Bu süreçten Orta Asya Devletleri de etkilenmiştir. İran bu devletlerle ikili ilişkiler geliştirmesi gerektiğinin farkına varan devletlerden birisi olarak öne çıkmıştır. Tahran bu coğrafya ile olan ilişkilerini dilsel, tarihsel, kültürel ve dinsel alanlarda geliştirmeye çalışmıştır. Bu çalışma İran'ın Orta Asya ülkeleri ile geliştirmiş olduğu ilişkileri "yumuşak güç" kapsamında Tacikistan örneği üzerinden inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: İran, Yumuşak Güç, Tacikistan, Dil, Kültür

Soft Power in the Iran's Central Asia Policy: The Case of Tajikistan

Abstract

With the end of the Cold War, a new era began in international relations. In the post-Soviet space power gaps have occurred and as a result of this circumstances new independent states have emerged. Central Asian states were also affected by this process. Iran came to the fore as one of the states that realized the importance of the bilateral relations with these states. Tehran has tried to develop its relations with this region regarding linguistic, historical, cultural and religious fields. This paper examines the relations between Iran and Central Asian countries focusing on soft power within the case of Tajikistan.

Key Words: Iran, Soft Power, Tajikistan, Language, Culture

Giriş

İran dış politikasında belirleyici olan Şiiğin kökenleri 16. yüzyılda Safevilere dayanmaktadır. Bu dönemden itibaren Orta Asya coğrafyasından uzaklaşmaya başlayan İran bölge ülkeleriyle ilişkilerini ancak SSCB'nin yıkılmasıyla normalleştirebilmiştir.¹ 1991'den sonra İran ve Orta Asya ülkeleri arasında var olan duvar tamamen ortadan kalkmıştır. Aynı zamanda Orta Asya coğrafyasının İran siyasal tarihinde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bu coğrafya İranlılar için kültürel, siyasal ve tarihsel olarak inşa ettikleri devlet anlayışının merkezinde yer almaktadır.² İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ve akabinde Şii mezhebinin ülkenin yönetiminde söz sahibi olması Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerde en önemli belirleyici olmuştur. Aynı zamanda dilsel bağlardan dolayı İran ve Tacikistan toplumları arasında yakınlaşma olmuştur. SSCB'nin yıkılması ile ortaya çıkan bağımsız Orta Asya devletleri ile olan ilişkiler İran için tarih, kültür ve dil bakımından önem kazanmıştır. Bağımsızlık döneminde İran'ın Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinde

* Makaleyi bir eleştirmen gözüyle irdeleyen, sorularıyla çalışmanın bilimsel hale gelmesine katkı sunan ve metni dilsel olarak düzelten Trakya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Fahri Türk Hocama teşekkürü bir borç bilirim.

**Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi, YÖK 100/2000 Uluslararası Güvenlik ve Terör Bursiyeri, E-mektup: fatihozguven@trakya.edu.tr

¹ Ahdevelioğlu, Atay, İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, C. 1, S. 2, Yaz 2004, s. 130-134.

² Davutoğlu, Ahmet, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul 2004, s. 458-461.

Tacikistan iç savaşında üstlendiği rol etkili olmuştur. Aynı zamanda İran'ın Tacikistan ile dil, tarih ve kültürel değerlerinin ortak oluşu iki ülkeyi diğer Orta Asya ülkeleri ile kıyaslandığında birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır. Bu çalışmanın amacı İran'ın Orta Asya coğrafyasında gerçekleştirmiş olduğu yumuşak güç faaliyetlerini Tacikistan üzerinden incelemeye tabi tutmaktır. Temel soru ise, İran'ın Tacikistan'da gerçekleştirmiş olduğu yumuşak güç faaliyetlerinin ne derece başarılı olup olmadığıdır? Bu soruya cevap olarak İran'ın Tacikistan'daki kültürel ve dilsel etki alanının geniş olması bu ülkeyi yumuşak güç faaliyetlerinin başarılı olmasında öne çıkarmıştır. Tahran bu faaliyetleri hem devlet hem de sivil toplum düzeyinde başarılı olarak gerçekleştirmektedir.

Bu bağlamda ilkin yumuşak güç kavramı tanımlanarak araçlarının neler olduğu açıklanacaktır. Ardından İran'ın Orta Asya coğrafyası ile olan tarihi, kültürel ve siyasi bağlarına değinilecek ve İslam Devrimi'nin devletin yapısını nasıl etkilediği ve ülkenin dış politikasında nasıl değişiklikler yarattığı üzerinde durulacaktır. Orta Asya devletlerinin İran dış politikasındaki yeri üzerinde durulduktan sonra Tahran yönetiminin Orta Asya coğrafyasındaki yumuşak güç araçları açıklanacaktır. Bu çalışmada örnek olay olarak Tacikistan seçilmiştir. Bunun nedeni iki ülke arasındaki dilsel, tarihi ve kültürel yakınlığın etkili olmasıdır. Buna göre, İran ile Tacikistan arasındaki ilişkilerin tarihsel gelişimi açıklanarak, İran'ın Tacikistan'daki yumuşak güç faaliyetleri incelenecektir. Ancak yumuşak güç faaliyetleri dil ve kültür ile sınırlandırılacaktır. Çünkü dilsel ve kültürel benzerlik iki devletin ilişkilerinin oluşmasında belirleyici unsurlardır. Kültürel faaliyetler hem devlet tarafından hem de sivil toplum kuruluşları (dernekler ve vakıflar) aracılığı ile yürütülmektedir. Fakat çalışma Humeyni Yardım Vakfı ve Kültür İlim Evlerinin gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler ile sınırlandırılmıştır.

Yöntem ve Yazın

Bu çalışmada yukarıda ortaya atılan hipotezin sınanmasında “süreç analizi” yöntemi kullanılacaktır. Süreç analizi, çalışmaların dayanağını sebep/sonuç ilişkisi üzerinden inceleyerek bağımlı ve bağımsız değişkenlerin etkilerini ortaya koyan yöntemdir. Temelde bu yöntem olayları tarihsel süreçte nedensellik süzgecinden geçirerek açıklamaya yardımcı olmaktadır³. Bu bağlamda çalışmanın bağımlı değişkeni İran'ın Orta Asya politikasında Tacikistan'ın yeri ve önemidir. Bağımsız değişken ise, İran ile Tacikistan arasındaki ilişkilerde dil ve kültürün itici rol oynağıdır. Çalışma ortaya çıkarılırken İran Araştırmaları Merkezi'nin hazırlamış olduğu raporlar ile çevrimiçi kaynaklardan faydalanılmıştır. Aynı zamanda İran ve Tacikistan ilişkileri ile ilgili olarak yazılan makaleler, derlemeler ve günlük gazeteler incelenmiştir. Gözden geçirilen gazetelerde iki ülke arasındaki ilişkilerdeki merkezi konular belirlenmiştir. Daha sonra bunlar kodlanarak tasnif edilmiştir.⁴

İran, Türkiye'nin komşusu olmasına rağmen bu ülke üzerine çok fazla akademik çalışma bulunmamaktadır. Bunun nedeni Türkiye'de Farsça bilen akademisyen sayısının çok düşük düzeyde olmasıdır. Ancak son zamanlarda İran ve Orta Doğu hakkında birçok makale kaleme alınmıştır. İlk olarak Saffet Akkaya ve Haleddin İbrahimli tarafından

³ Bilgin, Nuri, Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknik Ve Örnek Çalışmalar, Siyasal Kitapevi, Ankara 2014; Tural Bahadır, Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya ve “Yeni Büyük Oyun”, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak 2014.

⁴Glaser, Barney ve Strauss, Anselm, The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research, Aldine, Şikago 1967.

yazılan “İran’ın Bölgesel Güce Yükseliş Süreci”⁵ adlı makalede İran’ın bölgesel bir güç olarak nasıl ortaya çıktığı, dini yönetimin etkisi ile siyasal kültürün nasıl oluştuğu Orta Doğu bağlamında ele alınmıştır. Çalışma Orta Asya coğrafyasına çok kısaca değinmiş ancak dış politikada yumuşak güç faaliyetlerini açıklamamıştır. Bu konuda yazılan bir diğer çalışma Doğan Üstüntaş tarafından ele alınan “İran’ın Yumuşak Gücü: Unsurları, Zorlukları”⁶ adlı makaledir. Yazar, İran’ın yumuşak gücünü sadece din faktörü üzerinden açıklamaya çalışmış kültür ve tarih konularına hiç değinmemiştir. “İran’ın Yumuşak Gücü”⁷ başlıklı analiz ile Abdullah Yegin, İran’ın yumuşak güç araçlarını iyi bir biçimde tanımlamış ancak çalışma genel bir bilgilendirme olmaktan öteye gidememiştir. Bu çalışmada İran’ın Orta Asya ve Tacikistan’daki yumuşak güç faaliyetlerine detaylı bir biçimde değinilmemiştir. Orta Asya- İran ilişkileri hakkında genellikle rapor yayımlayan araştırma merkezleri ise İran’ın Orta Asya politikası üzerinde ana hatlarıyla durmuşlar ve devletler arasındaki ikili ilişkileri geniş bir perspektiften ele almışlardır. Bunların ilki, Dinmuhammed Ametbek’in yazdığı “İran ve Orta Asya: Tarih, Kültür ve Politika”⁸ başlıklı çalışmadır. Çalışma Fars dili ve kültürü açısından detaylı incelemelerde bulunmasına rağmen yumuşak güç bağlamında Tacikistan’da gerçekleştirilen faaliyetlere değinmemiştir. Nazife Selcen Pınar Akgül’ün İran Araştırmaları Merkezi’nin desteği ile gerçekleştirmiş olduğu “Orta Asya’da İran Faktörü: Stratejiler ve Karşılaştığı Engeller”⁹ adlı rapor Orta Asya coğrafyasının İran dış politikasına nasıl yansıtıldığını açık ve net bir şekilde açıklamıştır.

Kavramsal Çerçeve

Siyaset Bilimci Joseph Nye tarafından geliştirilen “yumuşak güç” kavramı, uluslararası ilişkilerde gücün tanımlanmasında farklı bakış açılarından bakılması gerektiğini söyleyerek klasik güç tanımının eksik olduğunu savunmuştur. Çünkü klasik tanım gücü tek boyutlu olarak sadece askeri kapasite bakımından dikkate almaktadır. Ancak küreselleşmenin etkisi ile artan karşılıklı bağımlılık devletlerin yeni güç anlayışları geliştirmelerine neden olmuştur. Çünkü devletler artık eskisi gibi sadece askeri kapasiteleri ile ayakta kalamayacaklarını anlamışlardır. Diğer yandan artan askeri harcamalar ve savaş ekonomileri devletler tarafından kabullenebilir maliyetler olarak görülmemeye başlanmıştır. Nye, yumuşak güç kavramını kısaca, hedef topluluğu etkileyerek kendi istediği değerleri kabul etmesini sağlayan ikna etme biçimi olarak görmüştür. Cazibe kavramı yumuşak gücün temelini oluşturmaktadır. Buna göre küresel ve yerel değerler dikkate alınarak diğer toplumları etkilemek amacıyla tanınmış kişiler kullanmıştır. Tanınmış kişiler aracılığı ile iletilmek istenen mesajlar çekici bir söylem vasıtasıyla diğer toplumlara aktarılmıştır. Bir devlet eğer kurum, kural ve normlarını uluslararası sistem tarafından kabul gören ilkelerle uyumlu hale getirirse sistemdeki diğer devletler söz konusu devletin meşruiyetini daha kolay tanıyacaktır. Bunu başardıkları zaman gerçekleştirmek istedikleri politikaları daha az direniş ve maliyetle uygulayabileceklerdir.

⁵ Akkaya, Saffet, ve İbrahimli, Haledin, İran’ın Bölgesel Güce Yükseliş Süreci, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 14, Sayı: 28, 2018.

⁶ Üstüntaş, Doğan, İran’ın Yumuşak Gücü: Unsurları, Zorlukları, Akademik Orta Doğu Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, 2016.

⁷ Yegin, Abdullah, İran’ın Yumuşak Gücü, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, Sayı: 118, Ankara 2015.

⁸ Ametbek, Dinmuhammed, İran ve Orta Asya: Tarih, Kültür ve Politika, Balgat Çalışmaları, Ankara Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

⁹ Selcen, Nazife ve Akgül, Pınar, Orta Asya’da İran Faktörü: Stratejiler ve Karşılaştığı Engeller, İran Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

Uluslararası ilişkilerde yumuşak gücün kaynaklarının üretim merkezi ya bir kuruluş ya da devletin kendisidir. Yumuşak gücün unsurları bir ülkenin kültürü, dini, dili, demokratik değerleri, dış yardımları, sivil toplum kuruluşları, uluslararası örgütlerdeki üyeliği, siyasi duruşu olarak sıralanabilir. Bu unsurlar kullanılarak dış politikada yumuşak güç stratejileri gerçekleştirilmektedir.¹⁰ Bu kapsamda İran'ın Orta Asya'ya yönelik gerçekleştirmeye çalıştığı yumuşak güç politikaları temelde din, dil, kültür ve tarih odaklıdır.¹¹ Bu kuram çerçevesinde Tacikistan'daki dil, din ve kültür faaliyetleri yumuşak güç kapsamında değerlendirilecektir.

Tarihsel Arka Plan

Orta Asya coğrafya olarak dünyanın en önemli geçiş güzergâhlarından bir tanesidir. Bu coğrafya İran tarihinin merkezini oluşturmaktadır. İran tarihine kısaca bakılacak olursa, İran devlet yapısının temel dayanak noktasının İslami kurullarla sarıp sarmalanmış Pers milliyetçiliği olduğu görülür.¹² İslam'ın kabulü ve Şii mezhebinin benimsenmesi günümüz İran siyasal yapısını ve Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerini derinden etkilemiştir. Şiiliğin devlet dini olarak benimsenmesine kadar İran, Orta Asya ve Batı arasında bir köprü işlevi görürken söz konusu mezhep yüzünden Orta Asya ile kopmalar meydana gelmiştir. Bunun sebebi Orta Asya devletlerinin Sünni mezhebine mensubiyetlerinin Sünni-Şii rekabetini körüklemiş olmasıdır.¹³ İran'ın milli kimliğinin oluşmasında etkili olan faktörleri tarih, dil, din ve coğrafya ile sınırlandırmamak gerekmektedir. Çünkü kimlik oluşumunda İran'da diğer bölge devletlerinden farklı olarak emperyalist düşünceye karşı çıkış önemli bir husustur.¹⁴ Bu durum on dokuzuncu yüzyıla gelince yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Çünkü Rusya bölgeye hızlı bir giriş yaparak Orta Asya coğrafyasını işgal etmiştir. Kafkasya'da İran'a ait toprakları ele geçiren Ruslar İran'ı ağır bir yenilgiye uğratmışlardır. Bunun sonucunda 1813 yılında Gülistan Antlaşması imzalanmıştır. Bu yeniliğinin ardından İranlılar daha sert biçimde saldırıya geçmiştir. Ancak yeniden yenilgiye uğramışlar ve bu kez Türkmençay Antlaşması'nı 1828'de imzalamak zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda İran, Aras Nehri'ne kadar olan bölgeyi Ruslara bırakmış ve Hazar Denizi üzerinde hiçbir hak iddia etmeyeceğini kabul ederek ağır bir savaş tazminatı ödemiştir.¹⁵

Ancak bu anlaşmalar günümüze kadar devam eden Azerbaycan İran gerginliğinin de temelini oluşturmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın sonunda İran'da yönetimi devralan Kaçarlar döneminde Rusya, Orta Asya coğrafyasında hâkimiyeti ele geçirerek İran topraklarına karşı doğrudan saldırılara başlamıştır. Ekim Devrimi (1917) ile Rusya'da yönetim değişmiş olmasına rağmen Rusya-İran ilişkilerinde yumuşama olmamıştır. Bu durum Soğuk Savaş dönemine kadar devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın başlaması İran tarihi açısından bir kırılma noktası olmuştur. Böylece İran, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) liderliğindeki Batı blokunda yer almıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş 1963 yılında gerçekleşen Ak Devrim yüzünden İran Batı blokundan uzaklaşmaya başlamıştır.¹⁶

¹⁰ Nye, Joseph, Yumuşak Güç, (çev.) Reyhan İnan Aydın, BB101 Yayınları, Ankara 2017, s. 24-32.

¹¹ Yegin, a.g.e., s. 7.

¹² Karpat, Kemal, Türkiye ve Orta Asya, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 206.

¹³ Dilek, Kaan, Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İran'ın Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Raporu, Yayın No: 7, Ankara 2011, s. 6.

¹⁴ Abrahamian, Ervand, Modern İran Tarihi, (çev.) Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 252-254.

¹⁵ Saray, Mehmet, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 30-31.

¹⁶ Ahdevelioğlu, a.g.e., s. 30.

Ardından 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte İran emperyalizm karşıtı İslamcı bir yönetim anlayışı benimsemiştir. Yönetim, “Ne Doğu Ne Batı” sloganı ile dini merkeze alan bir anlayış benimsemiş ve böylece din kimliğinin tanımlanmasında önemli bir bileşen olmuştur. Devrim ile birlikte İranlı yöneticiler etnik bağlılığın yanı sıra Fars kültürüne daha sıkı sıkıya bağlanmışlardır.¹⁷

İran'ın Dış Politikası ve Orta Asya

Günümüz Orta Asya Devletleri ile İran'ın kültürel ve tarihi bağları vardır. Geçmişte bakıldığında Fars kültürünün hâkim olduğu imparatorluklar Sirderya Nehri ile Aral Gölü arasında kurulmuştur. Tarihte Horasan olarak adlandırılan bu bölge günümüzde Özbekistan ve Tacikistan'ı kapsamaktadır. İranlılar bu bölgeye Turan adını vermişlerdir. Geçmişte olduğu gibi İran ve Orta Asya halkları sürekli olarak birbirlerini etkilemişlerdir. Amuderya, İran ve Orta Asya arasındaki sınırı oluşturmuştur. Amuderya ile Sirderya arasındaki bölge İran tarihi ve kültürü açısından her zaman önemli bir yer tutmuştur. Tacikistan, İran için diğer Orta Asya ülkelerinden daha farklı bir konuma sahip olmuştur. İlişkiler ne düzeyde olursa olsun kültürel yakınlık iki ülke arasındaki münasebeti belirleyen başlıca faktördür.¹⁸

İran'ın dış politikasını belirleyen birçok unsur ve kurum bulunmaktadır. Öncelikli olarak İslam Devrimi ile sosyal hayatta, siyasette ve anayasal kurumlarda dini kurallar esas alınmıştır. Devrime önderlik eden Ayetullah Ruhullah Humeyni İran'ın bağımsız bir devlet olarak devam edebilmesi için bu kuralların tüm toplum ve vatandaşlar tarafından içselleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu anlayış İran dış politikasını da doğrudan etkilemiştir. İran'ın dış politika yapıcılarının kısaca bakılacak olursa bunların; dini lider, devlet başkanı, ulusal güvenlik konseyi, dışişleri bakanlığı, anayasa (velayet-i fakih) gibi kurumlar oldukları görülmektedir.¹⁹ Dış politikanın şekillenmesinde öncelikle İran'ın bulunduğu coğrafi konum belirleyici olmuştur. Bunun yanında geçmişten gelen siyasi kültür din ile harmanlanarak uygulanmaya çalışılmıştır. İran'ın etnik bakımdan karmaşık bir yapıya sahip olması dış politikada benimsenen politikaların ülke içerisinde tehdit oluşturmayacak şekilde uygulanmasına neden olmuştur. Bu sebeple İranlı karar alıcılar dış politikayı Fars milliyetçiliği temelinde oluşturmamışlardır. Aynı zamanda İran dış politikada bölgesel üstünlük sağlamayı öncelikli amaç olarak belirlemiştir. Bunların yanı sıra Batı karşıtlığı, her anlamda dışa bağımlı olmayan bir devlet yapısı ve caydırıcılık kapasitesini artırma İran dış politikasının öncelikleri olarak görülmüştür.²⁰

İslam Devrimi'ni gerçekleştiren Humeyni'nin 1989 yılındaki ölümü karizmatik lider boşluğu yaşanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığına gelmesi ile birlikte dış politikada açılımlar başlamıştır. İran için SSCB'nin yıkılışı Orta Asya'da var olan duvarların ortadan kalktığını simgelemiştir. Bu güç boşluğundan yararlanmak isteyen İran Orta Asya Devletleri ile yakın ilişkiler kurmayı kendine amaç olarak belirlemiştir. Bu amaç doğrultusunda Fars dilini ve kültür öğelerini etkin bir biçimde kullanmıştır. Ancak hem coğrafi hem de tarihsel yakınlığa rağmen bu hiç kolay olmamıştır. Çünkü yeni oluşuma giden Orta Asya'da Rusya,

¹⁷ Aslan, Halil Kürşat, İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016), İran Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 4, Ankara 2016, s. 2.

¹⁸ Ametbek, a.g.m., s. 22-28.

¹⁹ Bu konu hakkında ayrıntılı olarak bkz. Serkan Taflıoğlu, İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı “Velayet-i Fakih”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 68, Numara: 3, 2013, s. 95-112.

²⁰ Efegil, Ertan, İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkiyene Unsurlar, Orta Doğu Analiz Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 48, Aralık 2012, s. 54-61.

ABD, AB, Çin Halk Cumhuriyeti ve Türkiye gibi küresel ve bölgesel güçler de kendi etki alanlarını genişletici politikalar benimsemişlerdir. Bu durum Orta Asya’da yeni bir rekabet alanı oluşmasına neden olmuştur.²¹ SSCB sonrası dönemde İranlı karar alıcılar Orta Asya Devletleri ile aralarındaki ilişkilere öncelik vermişlerdir. Bu anlayış İran ve Orta Asya Devletleri arasındaki ilişkilerin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır.²² Aynı zamanda Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne dâhil edilen Orta Asya devletleri ile İran arasındaki iktisadi ilişkiler iyi bir gelişme ortamı sağlamıştır. İran’ın kültür diplomasisinin merkezinde din olsa da Orta Asya politikasında inanç merkezli yaklaşım başarılı olamamıştır. Bu yüzden dil ve kültür üzerinden politikalar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu politikaların merkezinde ise Tacikistan ayrı bir öneme haiz olmuştur.²³

Rafsanjani döneminin ardından Cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Hatemi, hem iç hem de dış politikada diğer dönemlerden farklı bir anlayış uygulamıştır. İç politikada reform hareketlerinin hâkim olduğu bu dönemde, sivil toplumun geliştirilmesine, kamusal alanın İslam ile uyumlaştırılmasına, kültür kavramının rasyonelleştirilmesine büyük önem verilmiştir.²⁴ Bu anlayış 11 Eylül 2001 saldırılarına kadar olan dönemde “uygarlıklar arası diyalog” çerçevesinde devam etmiştir. Buna göre dış politikada diğer devletler ile iyi ilişkiler geliştirmek amaçlamıştır. Bu anlayıştan Orta Asya Devletleri de etkilenmiştir. Hatemi döneminde “izzet”, “hikmet”, “maslahat” ve “düzen” kavramları dış politikanın merkezine konulmuştur. Bu kavramlar kısaca açıklanacak olursa izzet, hikmet, maslahat uluslararası sistemin hiyerarşik bir yapısı olmadığını ve devletlerarası ilişkilerin karşılıklı menfaatler çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğini öngören anlayıştır. Düzen ile kastedilen ise, Batı toplumları ve ABD ile ilişkilerin gerginlikten uzak bir anlayışla sürdürülmesi gerektiğidir.²⁵ Böylece dış politikada amaç olarak bölgesel bir güç olma hedeflenmiştir. Bu amacı da gerçekleştirmek için “ideoloji” ve “jeo-strateji” kavramları kullanılmıştır.²⁶ Hatemi döneminde ülkenin dış politikası temelde ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda hem Orta Asya ülkeleri hem de Tacikistan ile ticari ve ekonomik anlaşmalar imzalanmıştır.²⁷ Tacikistan ile ekonomik ilişkileri geliştirmek adına iki ülke arasında ortak şirketler kurulmuştur. Örneğin 2004 yılında Tacikistan’da “Tajiran” traktör üretim şirketi hayata geçirilmiştir.²⁸

2005 yılında cumhurbaşkanı seçilen Mahmud Ahmedinejad ile birlikte dış politikada bir dönüşüm yaşanmıştır. Ahmedinejad, öncelikle iç politikada köklü değişimlere gitmiştir. Ahlaki, kültürel ve toplumsal temizlik olarak adlandırdığı politikasını kendini güvende hissedene kadar devam ettirmiştir. Bu politikalar uygulanırken birçok vatandaş İslami kurallara uymadığı gerekçesiyle tutuklanmıştır.²⁹ Bu

²¹ Akgül, a.g.e., s. 6.

²² Shakir, Mohammad, Iran-Tajikistan Relations Internal And External Challenges, The Journal For Iranian Studies, Yıl: 2, Sayı: 5, Aralık 2017, s. 70-71.

²³ Wastnidge, Edward, Central Asia in the Iranian Geopolitical Imagination, Cambridge Journal Of Eurasian Studies, Cilt: 1, 2017, s. 12.

²⁴ Taşkın, Yüksel, Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler Ve Gelecek, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 39, Ekim 2008, s. 38.

²⁵ Ashurov, Bakhrullo, Tacikistan ve İran İlişkileri 1991-2014, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2016, s. 38-39.

²⁶ Kürşad, a.g.e., s. 3-4.

²⁷ Abdullo, Rashid, Iranian Presidents And Tajik-Iranian Relations, Central Asia And The Caucasus, Cilt: 14, Sayı: 3, 2013, s. 171-172.

²⁸ Demir, İdris, Iran in Central Asia: 1990-2000, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 19, Mayıs 2009, s. 97-98.

²⁹ Boroumand, Ladan, The Untold Story of the Fight for Human Rights, Journal of Democracy, Cilt: 18, Sayı: 4, 2007, s. 66.

köklü reformlar dış politikaya da yansımıştır. Dış politikada “Doğuya Bakın” sloganı mucibince Şangay İşbirliği Örgütüne üyelik konusunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak BM tarafından İran’a ambargo uygulanması ve ABD’nin İran’ı çevreleme politikaları izlemesi örgüte üyelik konusunda engel oluşturmasına rağmen örgüt ile İran arasındaki ilişkiler kısıtlı da olsa devam etmektedir. Diğer yandan İran Orta Asya ülkeleri ile arasındaki ilişkileri geliştirebilmek adına bölgesel bir örgüt kurmaya çalışmıştır. Bunun ilk adımını da 2010 yılında “Farsça Konuşan Ülkeler Konferansı” ile atmıştır. Bu konferans Tacikistan ve Afganistan’la birlikte gerçekleştirilmiştir. Bu ülkeleri bir araya getiren şey Farsça ortak paydasıdır. Bu faaliyetlerden anlaşılacağı gibi İran, Batı ve ABD’nin ambargolarını aşabilmek adına dış politikada manevra alanını genişletmeye çalışmaktadır.³⁰

Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ise, İran’ın ekonomik bakımdan kötü gidişatı genç nüfusun uluslararası sistemle işbirliği talebi ve ABD ambargoları yüzünden zor durumda kalmıştır. Bu şartlar altında Batı ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmış ve Orta Asya ülkeleri ile mevcut sorunları aşmak için gerekli adımları atmaktan geri durmamıştır. Bu politikaların temelinde ise, “çevrenleme” ve “güvensizlik” gibi nedenler yatmıştır. Ruhani, uluslararası toplumdaki dışlanmışlığı bu politikalarla aşmayı hedeflemiştir. Bu dönemde İranlılar diğer Orta Asya ülkeleri ile ekonomik anlaşmalar imzalayarak hem Orta Asya Devletleri ile yakın ilişkiler kurmuşlar hem de uluslararası alandaki yalnızlıktan kurtulmaya çalışmışlardır.³¹

Tablo 1: Soğuk Savaş Sonrası İran Cumhurbaşkanlarının Tacikistan’a Gerçekleştirmiş Oldukları Ziyaretler

Cumhurbaşkanları	Haşimi Rafsancani	Muhammed Hatemi	Mahmud Ahmedinejad	Hasan Ruhani
Dönem	(1989-1997)	(1997-2005)	(2005-2013)	(2013- Halen)
Ziyaret Sayıları ve Tarihleri	(1) -10 Mayıs 1997	(2) -30 Nisan 2002 -11-14 Eylül 2004	(6) -25-27 Temmuz 2006 -4-6 Ocak 2010 -13-15 Haziran 2011 -5 Eylül 2011 -20 Mart 2012 -21 Mart 2013	(2) -10-13 Eylül 2014 -14-15 Haziran 2019

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de görüldüğü üzere iki ülke arasındaki ziyaret sıklığı cumhurbaşkanlarının dış politika bakış açılarına göre farklılık göstermektedir. Rafsancani dönemi, Tacikistan’da yaşanan iç savaş (1992-1997) ortamı iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. İran, Tacikistan’daki iç savaşın barışçıl bir şekilde sonlanması için elinden geleni yapmıştır. İç savaş sonrası Tacikistan’ın kalkınması amacıyla doğrudan yatırımlar yapmıştır. Ekonomik İşbirliği Örgütü çerçevesinde Tacikistan’ın ekonomik büyümesine yardımcı olmuştur.³² Hatemi döneminde ise ilişkiler daha çok ekonomik yardımlar ve ticari

³⁰ Akgül, a.g.e. , s. 11.

³¹ Akgül, a.g.e. , s. 5.

³² Zarifi, Hamrokhon, Tajikistan Diplomacy: The Past and The Present I, Series: Tajikistan’s External Policy, Duşanbe 2009, s. 29.

ilişkiler üzerine kurulmuştur. İki ülke hem hammadde hem de pazar olarak birbirlerini desteklemiştir. Bu dönemde altyapı yatırımlarına daha fazla ağırlık verilmiştir. Aynı zamanda Afganistan'daki çatışmalar iki ülkenin güvenlik konusunda ortak hareket etmesine neden olmuştur. Ahmedinejad döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler zirve yapmıştır. Tacikistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütüne üye olması, İran'ın örgüte "gözlemci ülke" statüsünde kabul edilmesi iki ülke başkentleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi için önemli bir platform oluşturmuştur. Ahmedinejad'ın Tacikistan'da Nevruz kutlamalarına, hidroelektrik santrali, tünel ve otoyol açılışlarına katılması iki ülke ilişkilerinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. 1991 sonrası dönemde görev yapan İran cumhurbaşkanları içerisinde Tacikistan'a en fazla ziyareti Ahmedinejad gerçekleştirmiştir (Bkz. Tablo 1). Ruhani, Ahmedinejad döneminde kurulan yakın ilişkileri devam ettirmiştir. Aynı zamanda Tacikistan'ın diğer ülkelerle iyi ilişkiler kurmasına yardımcı olmuştur. Dört farklı cumhurbaşkanı dönemlerinde ve dört farklı dış politikada değişmeyen tek şey kültürel ve dilsel faaliyetler olmuştur. Her dönemde Tacik öğrencilerin İran'a eğitim almak amacıyla gelmesi teşvik edilmiştir.

İran'ın Orta Asya Politikasında Yumuşak Güç Araçları

Rusya Federasyonu 1991 yılında İran ile bir anlaşma imzalayarak Orta Asya Devletlerinin kalkınmalarını sağlayabilmek amacıyla yardımlaşma konusunda mutabakat sağlamışlardır. Bu anlaşma kapsamında Tacikistan ve Pakistan'a yeni demir yolları inşa edilmesi, iletişim ve etkileşimin daha kolay sağlanabilmesi için radyo ve televizyon kanallarının kurulması, sinema ve dizi sektörünün geliştirilmesi konusunda işbirliğine gidilmesi kararlaştırılmıştır.³³

İran'da milli kimliğin inşasında Farsça önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda bu dil söz konusu ülkenin sınırlarını aşarak Orta Asya Devletlerinde de konuşulmaktadır. Farsça, İran, Tacikistan ve Afganistan'da resmi dildir. Bu durum İran'ın Orta Asya Devletleri ile tarihi ve kültürel olarak yakınlığından kaynaklanmaktadır. İran'ın yumuşak güç politikası Fars dili, kültürü ve tarihi gibi unsurlar aracılığı ile yürütülmektedir. Bu bağlamda "Kültür ve İslami İlişkiler Kurumu" önemli bir rol oynamaktadır. Bu kurum tüm Orta Asya Devletlerinde merkezler açmak suretiyle faaliyetler gerçekleştirmektedir. Yumuşak güç bağlamında ikinci önemli kuruluş hiç kuşkusuz "Humeyni Yardım Vakfı"dır. Humeyni'nin felsefesi doğrultusunda yabancı ülkelere sosyal, kültürel ve ekonomik yardımlar yapan bu kuruluşun tüm Orta Asya Devletlerinde şubeleri bulunmaktadır. Hal böyle olunca bu kuruluş Tacikistan ile İran arasındaki ilişkilerin gelişmesinde çok önemli bir görev ifa etmektedir. Bu bağlamda üçüncü kuruluş "İran Kültür Merkezleri"dir. İran yönetimi bu kuruluş sayesinde kendi kültürünü tanıtmak ve Sasani İmparatorluğu dönemine atıfta bulunmak suretiyle Orta Asya'nın Farsi halkları arasında ortak bir payda geliştirmeye çalışmaktadır. İran'ın yumuşak güç araçlarından bir diğeri ise, üniversite değişim programlarıdır. Devlet destekli bu program sayesinde İran'a gelen yabancı öğrenciler ülkelere İran kültürüne ve Farsçaya vakıf kimseler olarak geri dönmektedirler.

Bir diğer yumuşak güç aracı ise, "Dostluk Dernekleri" olarak karşımıza çıkmaktadır. İran ve Tacikistan'da faaliyet gösteren bu tarz dernekler arasında "Büyük İran" ve "Büyük Kiros" gibi kurumlar bulunmaktadır.³⁴ Ancak İran'da etkin olmayan sivil toplum anlayışı ve ekonomik olumsuzluklar bu kuruluşların verimli bir şekilde çalışmasına

³³ Başaran, Doğan, Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, İran Özel Sayısı, Cilt: 1, Sayı: 2, Ekim 2017, s. 233.

³⁴ Ashurov, a.g.t. , s. 31-39.

izin vermemiştir. Genelde bu dostluk dernekleri sayesinde Tahran yakın coğrafyalarda etki alanını genişletmeye çalışmış, Nevruz kutlamaları gibi çeşitli kültürel faaliyetlere destek vermiştir. Bir başka yumuşak güç aracı ise “İranoloji ve Fars Dili Müesseseleri”dir. Bu müesseseler Farsça öğretmektedir. Farsça öğrenen insanlar İran kültürüne ve tarihine ilgi duymaktadır. Büyükelçilikler bünyesinde bulunan “İran İslam Kültürü ve İlişkileri Teşkilatı” sayesinde ise dışarıda İran kültürü tanıtılmaktadır.³⁵ İslam kültürünü canlandırma ve Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik oluşturma bu kurumun hedefleri arasındadır.

Yukarıda adı geçen tüm kurumlar devletin kontrolü altında faaliyet göstermektedir. Söz konusu bu kurumlar Konfüçyüs Enstitüleri ve British Council'e benzer bir yapıya sahiptir. Devlet tarafından finanse edilen bu kurumlar, Yüksek Konsey'in kontrolü altında çalışmaktadır. Yüksek Konsey İran'da tüm devlet yapılanmasını sarıp sarmalamış vaziyettedir. Dolayısıyla cumhurbaşkanlığından yönetim yapısına, medyadan, toplumsal kuralların belirlenmesine kadar devletin tüm organlarını elinde tutmaktadır. Bu kurumun başlıca görevleri arasında; Farsça konuşan topluluklar arasında diyalog ve ortak dil oluşmasını sağlama, İran ve İslam'ı diğer toplumlara anlatma, Ehlibeyt inançlarını doğru aktarma vb. hususlar yer almaktadır. Temelde bu kurum devlete bağlı olarak çalışsa da görev tanımlamalarına bakıldığında dini lider ve kuralların etkisinin güçlü olduğu görülmektedir. Başlangıçta Müslüman ülkelerle ilişkileri geliştirmek amacı ile kurulan bu örgüt günümüzde tüm dünyaya yayılmış vaziyettedir.³⁶ Bir diğer yumuşak güç unsuru medyadır. Örneğin İran, Cam-ı Cem 1-2-3, adlı kanallar vasıtasıyla 24 saat Farsça yayın yaparak yurtdışında Farsça konuşan toplulukları etkilemeye çalışmaktadır.³⁷ Ahmedinejad döneminde Afganistan, Tacikistan ve İran ortak bir Farsça kanal kurma girişiminde bulunmuş olsalar da başarılı olamamışlardır. Söz konusu ülkelerin farklı dış politika anlayışları yüzünden bu proje akamete mahkûm olmuştur. Yukarıda dile getirilen kurumlar aracılığıyla Fars dili ve kültürü geniş bir alana yayılma şansına sahip olmuştur. Aşağıda İran'ın Tacikistan'da yürütmüş olduğu dil ve kültür faaliyetleri yumuşak güç unsurları üzerinden ele alınacaktır.

İran-Tacikistan İlişkileri

Tacikistan SSCB'nin yıkılması ile 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak bundan sonraki süreç diğer Orta Asya ülkeleri ile karşılaştırıldığında sancılı geçmiştir. Çünkü ülke 1992 ilâ 1997 yılları arasında iç savaşa sürüklenmiştir. İç savaşta Rusya'nın desteğini almış olan yönetime karşı Milliyetçi ve İslamcı bir muhalefet mücadele etmiştir. Bu muhalefetten rahatsız olan Özbekistan ve Rusya İmamali Rahman yönetimini desteklemiştir. İç savaş bölgesel klanların güç mücadelesinden dolayı yaşanmıştır. İran, bu savaşta Rusya'yı karşısına almaktan çekinmiştir. Eğer, İran Rusya'yı karşısına almış olsaydı uluslararası toplumda zaten yalnızlaşmış olduğundan tamamen müttefiksiz kalabilirdi. Bu yüzden Tahran yönetimi iç savaşın barışçıl yollardan çözülmesine çaba sarf etmiş ve Orta Asya'daki ilk siyasi sınavını bu savaş sırasında vermiştir. İç savaş İran, Rusya ve BM'nin inisiyatifleri sayesinde sona ermiştir.³⁸ İran, kendi ideolojisi doğrultusunda bu devletlerde İslam'a karşı olmayan siyasi kesimleri

³⁵ Ünalmiş, Ahmet Nafiz , ve Başaran, Doğan, İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı Ve Kamu Diplomasisi: Orta Doğu Örneği, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırma Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, Mayıs 2019, s. 56.

³⁶ Yegin, a.g.e., s. 13.

³⁷ Üstüntaş, a.g.e., s. 64.

³⁸ Akdevelioğlu, a.g.e., s. 150-152.

destekleme yönünde bir politika izlemiştir. Örneğin dönemin Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, İran'ın İslamcı kesimleri destekleyerek Orta Asya'da karışıklıklara yol açtığını ve Tacikistan iç savaşında çatışmaları körükleyen bir aktör olduğunu söylemiştir.³⁹ Tacikistan iç savaşının tarihsel nedenlerine bakılacak olursa, anlaşmazlığın tohumlarının Joseph Stalin döneminde atıldığı görülmektedir. Stalin Tacikleri güvenilmez bir millet olarak gördüğünden ülke yönetimine Rusları ve Moldovalıları getirmiştir. Bu durum 1941 yılında değişmiş ve ülkeyi yöneten yeni seçkinler Hoçentliler arasında seçilmeye başlanmıştır. 1941 ilâ 1991 yılları arasında yönetimde Hoçentliler, polis, ordu ve güvenlik alanlarında ise Kulaplılar görev üstlenmişlerdir. Zeravşan ve Bedahşan bölgesindekiler ise yönetimden dışlanmışlardır. Bu grupların yönetimden pay alamamaları bağımsızlık sonrası iç savaşa dönüşmüştür.⁴⁰

İki ülke arasındaki resmi ilişkiler 1992 yılında İran'ın Tacikistan'da büyükelçilik açması ile başlamıştır. İran Tacikistan'da ilk elçilik açan ülke olmuştur. İran ve Tacikistan arasındaki dil ve kültür ortaklığı ilişkilerin ivme kazanmasının asıl saikidir. Çünkü Tacikistan nüfusunun önemli bir bölümü Farsça konuşmaktadır. İran aynı yıl Tacikistan ve Afganistan'ı bir araya getirerek Orta Asya'da Farsça Konuşan Ülkeler Birliğini kurmaya çalışmıştır. Bu politikayı hayata geçirmek için Büyük Kiros adlı sivil toplum kuruluşu İran tarafından desteklenmiştir. İki ülke arasında yapılan anlaşma uyarınca İran Tacikistan'a Farsça alfabe ve ilköğretim kitapları hibe etmiştir.⁴¹ Bu durum İran'ın yumuşak güç politikaları çerçevesinde Farsçaya büyük önem verdiğini gözler önüne sermektedir.⁴²

1994 yılında Tacikistan'da İmamali Rahman'ın yönetime gelmesi ile birlikte Duşanbe ve Tahran arasında önemli bir yakınlaşma yaşanmıştır. Bu dönemde Rahman, ülkesinde istikrarı sağlayabilmek için "Açık Kapı" politikası benimseyerek Tacikistan'ın uluslararası sistemde önemli bir konuma gelmesini ve İslam dünyasında etkin bir rol oynamasını hedeflemiştir. İç savaşın sona ermesinde Rusya'nın önemli katkısı olmuştur. Muhammed Hatemi döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler "düzen" ve "medeniyetler arası diyalog" ilkeleri çerçevesinde gerçekleşmiştir.⁴³ Diğer yandan İran Tacikistan'ın kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla söz konusu ülkede altyapı yatırımlarında bulunmuştur. Demiryolları, karayolları ve tüneller başta olmak üzere birçok ortak proje faaliyete geçirilmiştir. Bu kapsamda Tacikistan'ın enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayacak olan Sangtuda II Hidroelektrik Santrali'nin temeli atılmıştır. İran bu projeye sekiz yüz milyon dolar hibe yardımı yapmıştır.⁴⁴ 2002 yılında İran ve Tacikistan arasında dokuz sektörü kapsayan protokoller imzalamıştır. Bu protokoller ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır. Bu bağlamda özellikle iki ülke arasındaki kültürel mirasın önemi vurgulanmıştır. Cumhurbaşkanı Hatemi, "İki ulusun tarihteki etkin rolünü göz önüne alarak, bu temelde daha çok çalışılması gerekiyor."⁴⁵ sözüyle iki ülke ilişkilerinin köklü geçmişini vurgulamıştır.

³⁹ Akkaya-İbrahimli, a.g.e., s. 165.

⁴⁰ İç savaş hakkında detaylı bilgi için Bkz., Fahri Türk, Uluslararası Çatışmalar Bağlamında Tacikistan İç Savaşı (1992-1997), Yunus Yoldaş, Özlem Becerik (Der.), Yoldaş, 21. Yüzyılda Krizler Dönüşen Uluslararası Sistemde Devletler, Der Yayınları, İstanbul 2019, s. 370-392.

⁴¹ Fahri Türk, Güneşin Ayaklarındaki Ülke Tacikistan, Astana Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2017, s. 42.

⁴² Ametbek, a.g.e., s. 41.

⁴³ Ashurov, a.g.e., s. 31-39.

⁴⁴ Iran Report: September 20 2004, Volume 7, Number 32, <https://www.rferl.org/a/1342700.html>, (15.10.2019).

⁴⁵ Nine Protocols Signed by Presidents Khatami, Rahmanov, 1 Mayıs 2002, <https://www.tehrantimes.com/news/78601/Nine-Protocols-Signed-by-Presidents-Khatami-Rahmanov>, (8.10.2019).

Ahmedinejad döneminde İran ve Tacikistan ilişkilerini betimlemek için, “iki beden içinde tek ruh” tanımlaması yapılmıştır. Buna karşılık İmamali Rahman 2005 yılında yaptığı konuşmada İran ile ülkesi arasındaki tarihi, kültürel ve siyasi ilişkilere vurgu yaparak ortak bir mirasa sahip olduklarını söylemiştir. 2006 yılında Tacikistan’a ilk ziyaretini gerçekleştiren Ahmedinejad (Bkz. Tablo 1) Sangtuda II Hidroelektrik Santrali’nin yapımı için yardımda bulunmuştur. Ayrıca Hoçent ile Duşanbe arasındaki mesafenin kısalması için Anzob Tüneli’nin inşaatının temeli atılmıştır.⁴⁶ Ayrıca İran ve Tacikistan arasında 2012 yılında Zerefşan Nehri üzerinde Aynı Hidroelektrik Santrali’nin (150 megavat) kurulması amacıyla bir sözleşme imzalanmıştır.⁴⁷

Ruhani döneminde ise kültürel bağların güçlendirilmesi için “kültür merkezleri” kurulmuştur.⁴⁸ Kültürel ve dilsel ortaklığın yanı sıra Şanghay İşbirliği Örgütü ve Ekonomik İşbirliği Örgütü aracılığı ile hem ekonomi/ticaret hem de güvenlik alanında ilişkiler geliştirilmiştir. Bu dönemde Tacikistan Asya ülkeleriyle olan ticaretini Çabahar Limanı üzerinden gerçekleştirmiştir. İran, Tacikistan malları için en iyi ve en güvenli güzergâh işlevi görmüştür.⁴⁹ Bunun yanı sıra İran, Tacikistan’a daha fazla teknik ve mühendislik hizmetleri sunmaya ve projeler geliştirmeye önem vermiştir. Bölgesel güvenlik bağlamında iki ülke Irak ve Suriye’deki terör ortamının ülkelerinin istikrarını bozduğunu görek bu alanda işbirliğinin artırılması gerektiğini açıklamıştır. Bu anlamda Tacikistan üyesi olduğu Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı’na İran’ın da katılabilmesi için elinden gelen tüm yardımı yapacağını belirtmiştir.⁵⁰

Dil ve kültür haricinde İran Tacik gençlere burslar vermek suretiyle onları etkilemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda bu dini eğitim Tacik hükümeti tarafından endişe ile karşılanmış hatta bir dönemler İran’da eğitim alan öğrenciler ajan oldukları gerekçesiyle Tacikistan’a sokulmamışlardır. Bunun yanı sıra 1996 yılında Tacikistan’da faaliyete geçen İmam Humeyni Yardım Komitesi’ne bağlı İmdat Ajansı on yıl sonra Tacikistan güvenliğini tehdit ettiği gerekçesi ile Adalet Bakanlığı tarafından kapatılmıştır.⁵¹

İran’ın Tacikistan Politikasında Yumuşak Güç

İran ve Tacikistan Fars kültürü ve dili ortak paydasında buluşmuştur. İki ülke ilişkilerinin temelinde kültür ve dil yatmaktadır. Tacikistan Orta Asya devletleri içerisinde ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak en geri kalmış ülke olmasına rağmen İran açısından önemli bir devlettir. Pers döneminden itibaren gelen ortak tarih, kültür ve dil SSCB döneminde birbirinden koparılmaya çalışılmışsa da bunda başarı sağlanamamıştır. Bu alt başlıkta İran’ın kültürel ve dilsel temelde yükselen Tacikistan politikası masaya yatırılacaktır.

⁴⁶ Pannier, Bruce, Tajikistan: Rakhmonov Hosts Iranian, Afghan Presidents, 25 Temmuz 2006, <https://www.rferl.org/a/1070082.html>, (5.10.2019).

⁴⁷ Trilling, David, Tajikistan: Q&A With Iran’s Envoy to Dushanbe, 12 Nisan 2012, <https://eurasianet.org/tajikistan-qa-with-irans-envoy-to-dushanbe>, (15.10.2019).

⁴⁸ Aslan, a.g.e., s. 18.

⁴⁹ Iran, Tajikistan On The Way To Deepen Relations, 2 Haziran 2019, <https://en.irna.ir/news/83338329/Iran-Tajikistan-on-the-way-to-deepen-relations>, (2.11.2019).

⁵⁰ Iran, Tajikistan Push For Close Ties In Line With Mutual Interests, 1 Haziran 2019, <https://www.tehrantimes.com/news/436570/Iran-Tajikistan-push-for-close-ties-in-line-with-mutual-interests>, (10.11.2019).

⁵¹ Akgül, a.g.e., s. 18.

Kültür

İran dış politikası yumuşak güç unsuru olarak kültürü farklı bir yere koymuştur. Kültür anlayışını; kadim, İslamiyet ve modern dönemler olarak üçe ayırmıştır.⁵² SSCB döneminde Tacikistan'da Fars kültüründen ve Farsçadan kopuşlar yaşanmıştır. Bağımsızlık sonrası ulus inşasında Farsça resmi dil olarak kabul edilmiş ve tarih yazımında Samani Devleti öne çıkarılmıştır. Bu icraatlar iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bağımsızlık sonrası değişim programları sayesinde hem eğitim hem de kültür alanında ilişkiler ivme kazanmıştır. İran ve Tacikistan hükümetleri arasında 1992 yılında yapılan anlaşma mucibince kültür alanında işbirliği imkânlarının geliştirilmesi kararlaştırılmış ve bu yönde adımlar atılmıştır. Bu bağlamda İran Tacikistan'a ilk ve orta öğretim düzeyinde ders kitapları yardımı yapmıştır. Söz konusu Anlaşma uyarınca 1993 yılında Tacikistan'a yüz yirmi bin, 1996 yılında ise dört yüz bin ders kitabı hibe edilmiştir.⁵³ İran ile Tacikistan arasındaki kültürel ilişkilerin temelini yukarıda anılan anlaşma ile İran İslam Kültürü ve İlişkileri Teşkilatı oluşturmaktadır. Bu teşkilat sayesinde kültürel ve sanatsal faaliyetler gerçekleştirilmiş ve Tacik öğrencilerin İran'da yükseköğrenim görmeleri sağlanmıştır. Ayrıca bu çerçevede Tacikistan'da ekonomik durumları iyi olmayan gençlerin düşük masrafları karşılanmak suretiyle maddi destek sağlanmıştır.⁵⁴ Tarihten gelen bağlar iki ülke ilişkilerini sağlam temellere dayandırmıştır. Bu çerçevede iki ülke ortaklaşa Nevruz bayramları, Tacikistan ve İran günleri kutlamıştır. İki ülkenin ortak edebi değerleri arasında; Rudaki, İbni Sina, Farabi, Mevlana, Mirsaid Ali Hamadani, Harezmi ve Firdevsi gibi şahsiyetler yer almaktadır.⁵⁵

İran, Tacikistan'da Fars kültürü ve Farsçanın gelişmesi için film festivalleri, kitap fuarları ve uluslararası sempozyumlar düzenlemiştir. 2012 yılında "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Şairler Gecesi" kapsamında Tacik Fars Edebiyatı'nın kurucusu Rudaki anılmıştır. Kitap ve dergi yayınlarının yanı sıra iki ülke ortak bir kanal kurmak için anlaşmaya varmıştır. Bunların yanı sıra üniversitelerde Fars Dili ve Edebiyatı bölümleri açılarak İran'dan Tacikistan'a öğretim üyeleri gönderilmiştir. İran tarafından Duşanbe'ye Rudaki ve Amir Kabir isminde iki kütüphane inşa edilmiştir. Tacik öğrenciler İran'da genellikle Tahran, Meşhed ve İsfahan gibi şehirlerde Edebiyat Bölümleri okumayı tercih etmektedirler.⁵⁶ 2002 yılına gelindiğinde dönemin İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, Tacikistan'a gerçekleştirmiş olduğu resmi ziyarette aynı dili konuşan iki ülkenin ilişkilerinin daha da derinleştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu bağlamda iki ülke arasında bir kültür anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma ortak kültür mirası temelinde üniversiteler düzeyinde işbirliğini öngörmektedir.⁵⁷ İki ülke arasında öğrenci değişim programlarına işlerlik kazandırma ve basın yayın organlarını destekleyerek kültürel yakınlaşmanın sağlanması anlaşmanın önemli maddeleri arasında yer almaktadır.⁵⁸ Mahmud Ahmedinejad döneminde, Orta Asya ile ilişkiler çerçevesinde özellikle

⁵² Öçal, Şamil, İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı: Kültür Ve Dil, Ankara Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, Aralık 2018, s. 55.

⁵³ Türk, Fahri, Tacikistan'da Dış Güçler: Rusya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, İran ve Türkiye, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, Haziran 2017, s. 92-94.

⁵⁴ Wastnidge, Edward, Pragmatic Politics: Iran, Central Asia And Cultural Foreign Policy, Central Asia And The Caucasus, Cilt: 15, Sayı: 4, 2014, s. 126.

⁵⁵ Ashurov, a.g.e., s. 48-50.

⁵⁶ Ametbek, a.g.e., s. 60-68.

⁵⁷ Ekşi, Muharrem, İran'ın Transnasyonal ve Teopolitik-Şiilik-Temelli Kamu Diplomasisi, Ankara Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Bölgesel Araştırmalar Dergisi, İran Özel Sayısı, Cilt: 1, Sayı: 2, Ekim 2017, s. 54.

⁵⁸ Ashurov, a.g.e., s. 52.

Tacikistan'a büyük önem verilmiştir. Çünkü bu ülke ile tarihi ve kültürel ilişkiler faydacı bir temelde geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde Farsça konuşan Afganistan ve Tacikistan etkilenmeye gayret edilmiştir.⁵⁹ İki ülke arasında kültürel ve dilsel ilişkileri ileri seviyeye götürebilmek adına 2006 yılında İran, Tacikistan ve Afganistan ortaklaşa bir Farsça yayın yapacak Duşanbe merkezli bir televizyon kanalı kurmak için çalışmalar yapmışlar ancak böyle bir kanal hayata geçirilememiştir. Kanalın faaliyete geçirilememesinin asıl sebebi üç ülkede de yönetimlerin bu konuda farklı düşünceler içinde olmasıydı. Çünkü bu proje Tacikistan ve Afganistan'da milliyetçi kesimler tarafından İran'ın bölgedeki etkinliğini artıracak bir araç olarak görülmüştür. Kanal faaliyete geçirilememiş olsa da Tacikistan'da Farsça yayın yapan İran menşeli birçok radyo bulunmaktadır. Horasan Radyosu bunlardan biri olup amacı İslam Devrimi'ni ve İmam Humeyni'nin fikirlerinin yaygınlaşmasını sağlamaktır.⁶⁰ 2009 yılında yapılan kanun değişikliği ile Tacikistan'da dil reformu gerçekleştirilerek Tacikçe resmi dil yapılmıştır. Böylece kamusal alanda Tacikçe konuşma zorunluluğu getirilmiş ve Rusça daha az kullanılmaya başlanmıştır. Farsça bilmeyenler için ise dil merkezlerinin kurulması ve dolayısıyla bu dilin kullanım alanının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.⁶¹ Diğer yandan Ahmedinejad'ın girişimleri ile 2010 yılında Farsça Konuşan Ülkeler Konferansı İran, Afganistan ve Tacikistan'ın katılımı ile gerçekleşmiştir. Bu durum Tacikistan'ın önemli muhalefet partilerinden olan İslami Yeniden Doğuş Partisi (Nehzat) tarafından desteklenmiştir. Bu parti Tacikistan ve diğer Orta Asya ülkelerinde 2015 Eylül'üne kadar İslami kuralları kendine kılavuz edinmiş tek parti konumundaydı. Nezhat zaman zaman Tacik yönetimiyle çatışma yaşamış olsa da Tacikistan'ın siyasal hayatında önemli bir yeri bulunuyordu.⁶² Uluslararası Nevruz Günü kutlamaları Farsça Konuşan Ülkelerin büyük çabası sonucu 2010 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine girmiştir. Mahmud Ahmedinejad, 24 ilâ 26 Mart 2012 tarihleri arasında Farsça konuşan devletlerin cumhurbaşkanlarının katılımı ile Duşanbe'de Nevruz Festivali kutlamalarına katılmıştır. Bu bayram Pers halklarının kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.⁶³ Ruhani de İran ve Tacikistan arasındaki ilişkileri geliştirmek için çaba sarf etmiştir. İran her zaman Tacikistan'ın istikrarından yana olmuştur.⁶⁴

Humeyni Yardım Vakfı, İran'ın yumuşak güç vasıtaları arasında tüm dünyada birinci sırada gelmektedir. Bu vakfın amacı isminden de anlaşılacağı üzere İran İslam Devrimi'ni gerçekleştiren Humeyni'nin düşünce ve felsefesini yurt dışında yaymak ve bu öğretiler doğrultusunda toplumların şekillenmesine katkı sunmaktır. Temelde dini öğretiler ön planda olsa da Fars dilinin öğretilmesi, İran kültürünün yayılması ve ihtiyaç sahiplerine

⁵⁹ Clark, Brenton, Iranian Foreign Policy Toward Tajikistan and Afghanistan During The Ahmadinejad Presidency: The Rising Salience of Persian National Identity, *Journal of Central Asian and Caucasian Studies*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2012, s. 73-105.

⁶⁰ Ametbek, a.g.m., s. 67-68.

⁶¹ Akçalı, Pınar, Türk Olmayan Kardeş Ülke, Edt. Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Türk Dili Halkları-Türkiye İle İlişkiler), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 364-365.

⁶² Parti hakkında detaylı bilgi edinmek için Bkz., Fahri Türk, Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi: Köktencilikten İlmli İslam Anlayışına, *Orta Asya Ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 18, 2014, s. 165-193.

⁶³ Marcellino, Ammiano, Fars News Agency: Envoy: Iran's President to Attend Nowrouz Festival in Tajikistan, 16 Mart 2012, <https://www.nuovaresistenza.org/2012/03/fars-news-agency-envoy-irans-president-to-attend-nowrouz-festival-in-tajikistan/>, (10.10.2019).

⁶⁴ İran, Tajikistan Push For Close Ties In Line With Mutual Interests, 1 Haziran 2019, <https://www.tehrantimes.com/news/43657-0/Iran-Tajikistan-push-for-close-ties-in-line-with-mutual-interests>, (10.11.2019).

ekonomik yardımlar yapılması gibi görevleri bulunmaktadır. Humeyni Yardım Vakfı'nın ilk şubesi 1994 yılında Duşanbe'de açılmıştır. Ardından Hoçent, Kurgantepe ve Raşt gibi şehirlerde teşkilatlanmış vakıf Tacikistan çapında faaliyetler göstermeye başlamıştır. Vakfın Tacikistan'da yirmi dağıtım merkezi, on üç çalışma birimi bir kültür merkezi ile bir klinik olmak üzere toplam otuz beş tesisi bulunmaktadır.⁶⁵ Vakıf altı şehirde teşkilatlanmış olsa da Duşanbe'de daha faal durumdadır. Vakıf özellikle iç savaş sonrası dönemde yardıma muhtaç insanlara maddi ve manevi destek vermiştir. Vakıf, aynı zamanda fakir ve yetimlerin evlilik masraflarını karşılayarak İran'ın bu ülkede görünür olmasını sağlamıştır. Öğrencilere burs tahsis eden İran, Tacik öğrencilerin ülkelerinde Fars dili veya ilahiyat eğitimi almalarına imkân sağlamaktadır. Bu suretle kendi kültürüne ve diline vakıf insanlara ulaşmıştır. Ayrıca İran Eğitim Bakanlığı Tacikistan'daki ortaöğretim kurumlarına ders araç ve gereç desteği sağlamaktadır. Bunların haricinde İranlılar çeşitli meslek gruplarına eğitim vermek suretiyle toplumda işsizlik oranının düşürülmesine katkı sunmaya dolayısıyla ülkenin refah seviyesinin artırılmasına yardımcı olmaya çalışmışlardır. Ancak bu yardımlar Tacikistan'da Rusya Federasyonu'na giden mevsimlik işçi göçünü durdurmaya yetmemiştir. Vakfın gerçekleştirmiş olduğu bu faaliyetler İran'ın Tacikistan'ın tüm bölgelerinde görünür olmasını sağlamıştır.

İran'ın Tacikistan'daki eğitim faaliyetlerine yakından bakılacak olursa aşağıdaki değerlendirme yapılabilir. Diğer yandan beş bin sekiz yüz öğretmene ve beş yüz yirmi bir öğrenciye maddi yardımda bulunmuştur. Öğrencilere Kuran-ı Kerim ve dini öğretilerin yer aldığı kitaplar dağıtılmıştır. Fars kültürünün ve tarihinin anlaşılması adına öğrencilere CD yardımı yapılmış ve İran film günleri vasıtasıyla bu ülkeyi kültürel anlamda etkilemeye çalışmıştır. Humeyni Vakfı 1994 ilâ 2014 yılları arasında Tacikistan'da kırk yedi ofis ve doksan yedi eğitim merkezi açmıştır. Bu merkezler aracılığıyla yüz yetmiş yedi bin öğrenciye eğitim ve barınma malzemeleri yardımı yapılmıştır. Meslek eğitim merkezlerinde ise öğrenim gören öğrenci sayısı bin dokuz yüz seksen kişiye ulaşmış ve eğitim sonunda bin kişi iş sahibi olmuştur.⁶⁶ İran bu yardımlar sayesinde kendi kültürüne ve değerlerine hayran bir kitlenin ortaya çıkmasını amaçlamıştır.

Sonuç

İran'ın Orta Asya ile olan tarihsel bağları kadim dönemlere kadar geri gitse de Rusların Orta Asya'ya girişi bu ülkenin söz konusu coğrafya ile ilişkilerini sekteye uğratmıştır. Tacikistan 1991'den sonra rejim ihracı yüzünden İran'a mesafeli yaklaşmıştır. Ancak İran Orta Asya ülkeleri nezdindeki bu algıyı yıkmak için ekonomik ve kültürel enstrümanları devreye sokmuştur. Bu bağlamda özellikle yumuşak güce büyük bir önem verilmeye başlanmıştır. Özellikle Tacikistan ortak kültür ve dil unsurlarından dolayı İran dış politikasında öne çıkmıştır. İran özellikle dilsel ve kültürel kurumlar aracılığı ile Tacikistan'da kendi nüfuz alanını genişletmeye çalışmıştır. Humeyni Yardım Vakfı'nın Tacikistan'ın dört bir yanında ofisleri, kültür merkezleri ve eğitim binaları bulunmaktadır. Tacikistan'da Humeyni Yardım Vakfına benzer şekilde İranoloji ve Fars Dili Müesseseleri ve İran İslam Kültürü ve İlişkileri Teşkilatı İran kültürünün ve Farsçanın toplumun tüm kesimlerine sirayet etmesine yardımcı olmaktadır. Tüm bu faaliyetlerin başarılı olabilmesi için İran'ın uluslararası ekonomik sisteme dâhil olması gerekmektedir. Çalışmanın giriş bölümünde ortaya atılan araştırma sorusu bağlamında İran'ın, Humeyni Yardım Vakfı gibi kuruluşlar sayesinde Tacikistan'daki yumuşak gücünü görünür hale getirdiği söylenebilir.

⁶⁵Ashurov, a.g.e. ,s. 66-67.

⁶⁶Ashurov, a.g.e. , s. 67-70.

KAYNAKÇA

- Abdullo, Rashid, Iranian Presidents And Tajik-Iranian Relations, Central Asia And The Caucasus, Cilt: 14, Sayı: 3, 2013.
- Abrahamian, Ervand, Modern İran Tarihi, (çev.) Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- Ahdevelioğlu, Atay, İran İslam Cumhuriyetinin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2004.
- Akçalı, Pınar, Türk Olmayan Kardeş Ülke, Edt. Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Türk Dili Halkları-Türkiye İle İlişkiler), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.
- Akgül, Nazife, Selen, Pınar, Orta Asya'da İran Faktörü: Stratejiler ve Karşılaştığı Engeller, İran Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- Akkaya, Saffet, İbrahimli, Haleddin, İran'ın Bölgesel Güce Yükseliş Süreci, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 14, Sayı: 28.
- Ametbek, Dinmuhammed, İran ve Orta Asya: Tarih, Kültür ve Politika, Balgat Çalışmaları, Ankara Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- Ashurov, Bakhrullo, Tacikistan ve İran İlişkileri 1991-2014, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2016.
- Aslan Halil, Kürşat, İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016), İran Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 4, Ankara 2016.
- Bahadır, Tural, Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya ve "Yeni Büyük Oyun", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak 2014.
- Başaran, Doğan, Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, İran Özel Sayısı, Cilt: 1, Sayı: 2, Ekim 2017.
- Bilgin, Nuri, Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknik Ve Örnek Çalışmalar, Siyasal Kitapevi, Ankara 2014.
- Boroumand, Ladan, The Untold Story of the Fight for Human Rights, Journal of Democracy, Cilt: 18, Sayı: 4, 2007.
- Clark, Brenton, Iranian Foreign Policy Toward Tajikistan and Afghanistan During The Ahmadinejad Presidency: The Rising Salience of Persian National Identity, Journal of Central Asian and Caucasian Studies, Cilt: 7, Sayı: 13, 2012.
- Davutoğlu, Ahmet, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul 2004.
- Demir, İdris, Iran in Central Asia: 1990-2000, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 19, Mayıs 2009.
- Dilek, Kaan, Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İran'ın Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Raporu, Yayın No: 7, Ankara 2011.
- Ekşi, Muharrem, İran'ın Transnasyonal ve Teopolitik-Şiilik-Temelli Kamu Diplomasisi, Ankara Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Bölgesel Araştırmalar Dergisi, İran Özel Sayısı, Cilt: 1, Sayı: 2, Ekim 2017.
- Glaser, Barney, Strauss, Anselm, The Discovery of Grounded Theory: Strategies For Qualitative Research, Aldine, Şikago 1967.
- Karpat, Kemal, Türkiye Ve Orta Asya, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Nye, Joseph, Yumuşak Güç, (çev.) Reyhan İnan Aydın, BB101 Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2017.

Öçal, Şamil, İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı: Kültür Ve Dil, Ankara Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, Aralık 2018.

Saray, Mehmet, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

Shakir, Mohammad, Iran-Tajikistan Relations Internal And External Challenges, The Journal For Iranian Studies, Yıl: 2, Sayı: 5, Aralık 2017.

Şahin, Mehmet, İran Dış Politikasının Dini Retoriği, Akademik Orta Doğu, Cilt 2, Sayı 2. 2008.

Taflioğlu, Serkan, İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik Ve Meşruiyet Kaynağı "Velayet-i Fakih", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 68, N. 3, 2013.

Taşkın, Yüksel, Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler Ve Gelecek, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 39, Ekim 2008.

Türk, Fahri, Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi: Köktencilikten İlimli İslam Anlayışına, Orta Asya Ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 18, 2014.

Türk, Fahri, Tacikistan'da Dış Güçler: Rusya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, İran ve Türkiye, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, Haziran 2017.

Türk, Fahri, Güneşin Ayaklarındaki Ülke Tacikistan, Astana Yayınları, Ankara 2017.

Türk, Fahri, Uluslararası Çatışmalar Bağlamında Tacikistan İç Savaşı(1992-1997), Yunus Yoldaş, Özlem Becerik Yoldaş, (Der.), 21. Yüzyılda Krizler Dönüşen Uluslararası Sistemde Devletler, Der Yayınları, İstanbul 2019.

Ünalmiş, Ahmet Nafiz, Başaran, Doğan, İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı Ve Kamu Diplomasisi: Orta Doğu Örneği, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırma Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, Mayıs 2019.

Üstüntaş, Doğan, İran'ın Yumuşak Gücü: Unsurları, Zorlukları, Akademik ORTA DOĞU Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, 2016.

Yegin, Abdullah, İran'ın Yumuşak Gücü, SETA, Yayınları, Sayı: 118, Ankara 2015.

Zarifi, Hamrokhon, Tajikistan Diplomacy: The Past and The Present I, Series: Tajikistan's External Policy, Duşanbe 2009.

Wastnidge, Edward, Pragmatic Politics: Iran, Central Asia And Cultural Foreign Policy, Central Asia And The Caucasus, Cilt: 15, Sayı: 4, 2014.

Wastnidge, Edward, Central Asia in the Iranian Geopolitical Imagination, Cambridge Journal Of Eurasian Studies, Cilt: 1, 2017.

İnternet Kaynakları

Ahmadinejad To Visit Tajikistan, 3 Eylül 2011, <https://en.isna.ir/news/9006-06839/Ahmadinejad-to-visit-Tajikistan>, (9.10.2019).

Celebrated Tajik Poet in Tehran, 17 Kasım 2014 <https://financialtribune.com/articles/art-and-culture/4874/celebrated-tajik-poet-in-tehran>, (15.10.2019).

Envoy: Iran to Complete Tajikistan's Independence Tunnel by Next Year, 7 Mayıs 2014, <https://en.farsnews.com/print.aspx?nn=13930217001266>, (12.10.2019).

Envoy: Iran's President to Attend Nowrouz Festival in Tajikistan, 16 Mart 2012, <https://www.nuovaresistenza.org/2012/03/fars-news-agency-envoy-irans-president-to-attend-nowrouz-festival-in-tajikistan/>, (5.10.2019).

Iran's President arrives in Dushanbe, 15 Haziran 2019, <https://en.isna.ir/news/98032511221/Iran-s-President-arrives-in-Dushanbe>, (20.10.2019).

- Iran Report, 20 Eylül 2004, <https://www.rferl.org/a/1342700.html>, (18.10.2019).
- Iran, Tajikistan Sign MoU to Complete Anzob Tunnel, 9 Ağustos 2015, <https://en.irna.ir/news/81675817/Iran-Tajikistan-sign-MoU-to-complete-Anzob-tunnel>, (16.10.2019).
- Iran, Tajikistan Sign 10 Cooperation Pacts, 10 Eylül 2014 <https://theiranproject.com/blog/2014/09/10/iran-tajikistan-sign-10-cooperation-pacts/>, (10.10.2019).
- Iran Report: September 20, 2004, Volume 7, Number 32, <https://www.rferl.org/a/1342700.html>, (15.10.2019).
- Iran, Tajikistan On The Way To Deepen Relations, 2 Haziran 2019, <https://en.irna.ir/news/83338329/Iran-Tajikistan-on-the-way-to-deepen-relations>,(2.11.2019).
- Iran, Tajikistan Push For Close Ties In Line With Mutual Interests, 1 Haziran 2019, <https://www.tehrantimes.com/news/436570/Iran-Tajikistan-push-for-close-ties-in-line-with-mutual-interests>, (10.11.2019).
- Marcellino, Ammiano, Iran's President to Attend Nowrouz Festival in Tajikistan, 16 Mart 2012, <https://www.nuovaresistenza.org/2012/03/fars-news-agency-envoy-irans-president-to-attend-nowrouz-festival-in-tajikistan/>, Fars News Agency: Envoy (10.10.2019).
- Nine Protocols Signed by Presidents Khatami, Rahmanov, 1 Mayıs 2002, <https://www.tehrantimes.com/news/78601/Nine-Protocols-Signed-by-Presidents-Khatami-Rahmanov>, (8.10.2019).
- Pannier, Bruce, Tajikistan: Rakhmonov Hosts Iranian, Afghan Presidents, 25 Temmuz Rohani Helps Launch Iranian-Funded Power Plant In Tajikistan, 9 Kasım 2014, <https://www.payvand.com/news/14/sep/1060.html>, (15.10.2019).
- President Rouhani in Tajikistan To Attend CICA, 15 Haziran 2019, <https://irannewsdaily.com/2019/06/president-rouhani-in-tajikistan-to-attend-cica/>, (10.10.2019).
- Rouhani Arrives in Tajikistan, 15 Haziran 2019, <https://en.irna.ir/news/83353410/Rouhani-arrives-in-Tajikistan>, (20.10.2019).
- Trilling, David, Tajikistan: Q&A With Iran's Envoy to Dushanbe, 12 Nisan 2012, <https://eurasianet.org/tajikistan-qa-with-irans-envoy-to-dushanbe>, Erişim Tarihi: 15.10.2019.